

Magdalena Czachorowska

Bolesław Prus jako dziennikarz - stan badań i perspektywy badawcze

---

Studia Językoznawcze 16, 69-80

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAGDALENA CZACHOROWSKA

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Wydział Humanistyczny
Bydgoszcz
magdaczachorowska@gmail.com

Bolesław Prus jako dziennikarz – stan badań i perspektywy badawcze

Słowa kluczowe

idiolekt, publicystyka, kroniki

Keywords

idiolect, journalism, chronicles

Twórczość Bolesława Prusa była przedmiotem licznych opracowań, przede wszystkim autorstwa historyków literatury, nieco rzadziej językoznawców. Jednak badacze koncentrowali się głównie na utworach literackich pisarza – powieściach, opowiadaniach i nowelach; na marginesie zainteresowań pozostawał przebogaty dorobek dziennikarski autora *Lalki*.

Artykuł ma na celu przybliżenie ogromu zjawiska, jakim jest twórczość publicystyczna Prusa; wskazanie najważniejszych prac językoznawczych, w których opisywany był idiolekt pisarza realizowany w prasie; wreszcie pokazanie listy problemów i zadań badawczych, które należałoby podjąć, aby solidnie i kompleksowo przeanalizować język Prusa dziennikarza.

W opracowaniu życia i twórczości Bolesława Prusa na temat najwcześniejszych prób publicystycznych pisarza czytamy pod rokiem 1864: „Debiutował korespondencją w «Kurierze Niedzielnym» [...]. W odpowiedzi na to wezwanie [redaktora o przysyłanie artykułów – M.Cz.] niejaki «Jan w Oleju» – czyli najprawdopodobniej Aleksander – przesyła

korespondencję z Siedlec, którą «Kurier Niedzielnny» drukuje w numerze 4 z 10 I 1864 roku¹, później ukazały się humoreski w „Kurierze Świątecznym”².

Wśród wydarzeń roku 1866 autorzy opracowania odnotowują:

„Kurier Świąteczny” (nr 4, 28 X 1866) drukuje *Żywot Jana w Oleju. Spisał przyjaciel zmarłego, Telesfor – członek honorowy wielu towarzystw.* – był to humorystyczny życiorys z elementami autobiograficznymi³; oraz *Pamiętniki śp. Jana w Oleju* w dniach 4 i 11 XI 1866, które ukazały się w „Kurierze Świątecznym” (nr 6,7). Utwór opowiadał o miłości małego Jasia do starszej nieco koleżanki, wysłaniu go przez ojca na pensję, dalej czytelnik otrzymywał opis studenckiego życia Jana⁴, a w „Niwie”, nieco później Prus ogłosił popularną rozprawę o elektryczności 1872⁵.

W *Literaturze polskiej. Przewodniku encyklopedycznym* w hasle BOLESŁAW PRUS odnajdziemy następujące informacje dotyczące Prusa jako dziennikarza:

„w roku 1872 rozpoczął w «Opiekunie Domowym» druk *Listów ze starego obozu* pod pseudonimem Bolesław Prus, którym zrazu sygnował «błahe» utwory literackie, niegodne jego zdaniem poważnego publicysty. W styczniu 1873 nawiązał współpracę z czasopismem humorystycznym «Mucha», które nie cieszyło się dobrą opinią i z którym współpraca długo szkodziła Prusowi. W 1873 ogłosił w piśmie powiastkę filozoficzną *Filozof i prostak*, noszącą już znamiona talentu. W 1874 zaczął pisywać do «Kołców». Od 1874 prowadził stały felieton *Z ustronia* (następnie pod tytułem *Sprawy bieżące*) w «Niwie», z którą współpracował od 1872. W 1874 ogłosił w «Kurierze Warszawskim» pierwszą część *Szkiców warszawskich* – obrazek *Pod sztychami*. Praca felietonisty umożliwiła mu stabilizację materialną i założenie rodziny. [...] 23 marca 1875 Prus rozpoczął w «Kurierze Warszawskim» cykl *Kronik*, które uczyniły go jednym z najznakomitszych polskich publicystów i znalazły wielu naśladowców. Pisywał je tutaj (z 10-miesięczną przerwą 1882–83) do 1887. W tym czasie publikował też felietony w «Ateneum» i «Nowinach»⁶.

Osobne hasło w przywołanej *Encyklopedii* mają też same kroniki. W artykule hasłowym czytamy, że felietony Bolesława Prusa, w większości tygodniowe, ogłaszane [były] w prasie głównie warszawskiej w latach 1874–1911. Ukazywały się w wielu czasopismach i pod rozmaitymi tytułami: *Na czasie* („Kolce” 1874), *Z ustronia* („Niwa” 1874), *Sprawy*

¹ *Bolesław Prus. Kalendarz życia i twórczości*, oprac. Krystyna Tokarżówna i Stanisław Fita, red. Zygmunt Szweykowski (Warszawa: PIW, 1969), 64.

² „Kurier Niedzielnny. Tygodnik polityczny, literacki i humorystyczny” wydawany był w Warszawie od 1862 r., w 1864 r. ukazywał się pod zmienionym tytułem „Kurier Świąteczny”.

³ *Bolesław Prus*, 68.

⁴ Tamże, 69.

⁵ *Niwa* z 1 IV–15 VI 1872 (nr 7–12) zamieszcza artykuł „O elektryczności. Bolesław Prus. Kalendarz życia”, 99.

⁶ *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. II (Warszawa: PWN, 1995), 241.

bieżące („Niwa” 1874–76), *Bez tytułu* („Gazeta Polska” 1874), *Kroniki tygodniowe* („Kurier Warszawski” 1875–87), *Rozmyślania wielkopostne* („Nowiny Niedzielne” 1877), *Felieton warszawski* („Nowiny” 1878), *W miejsce kroniki* („Gazeta Rolnicza” 1879–80), *Liberum veto* („Prawda” 1882), *Kronika tygodniowa* („Nowiny” 1882–83), *Korespondencja z Warszawy* („Kraj” 1883–87), *Kronika tygodniowa* („Kurier Codzienny” 1887–94, 1896–1901), *Kronika tygodniowa* („Goniec Poranny i Wieczorny” 1904–05), *Kronika tygodniowa* („Tygodnik Ilustrowany” 1905–11). W „Ateneum” 1876–78 i „Tygodniku Ilustrowanym” 1883 ukazywały się kroniki miesięczne. Kroniki uczyniły Prusa jednym z najpopularniejszych i najbardziej cenionych publicystów epoki. Odznaczają się zróżnicowaniem gatunkowym: poważna i lżejsza publicystyka, czasem obrazek obyczajowy, humoreska, dialog humorystyczny, żartobliwy wierszyk. Ich wydawca Zygmunt Szweykowski nazywał je tragikomiczną epopeją Warszawy, omawiały one jednak również sprawy pozawarszawskie. Bogactwo tematyczne czyni je nieocenionym źródłem nieoficjalnej historii epoki i jej spraw codziennych. „[...] W kronikach wypowiedział nie tylko swe poglądy estetyczne, społeczne, polityczne, ale dawał też wyraz własnym emocjom. [...] opracował teoretyczne podstawy tego typu pisarstwa [...]. Jest twórcą pewnego typu publicystyki, własnej odmiany na pół humorystycznej, na pół dydaktycznej wypowiedzi, naśladowanej przez wielu publicystów 20-lecia międzywojennego i naszych czasów”⁷.

Zgodnie z przyjętą przez autorów koncepcją opracowania mikrostruktury *Przewodnika encyklopedycznego* (rok wydania 1984) każdy artykuł hasłowy wieńczy wykaz literatury na omawiany powyżej temat. Bibliografia na temat kronik jest niezwykle skromna – składa się jedynie z trzech artykułów:

- Janusza Maciejewskiego *Publicystyka felietonowa Bolesława Prusa*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 4;
- Janiny Kulczyckiej-Saloni *Kronika Bolesława Prusa – tragikomiczna epopeja Warszawy*, „Polonistyka” 1962, nr 4;
- Janiny Kulczyckiej-Saloni *Nad „Kronikami” Bolesława Prusa*, „Kronika Warszawy” 1971, nr 4.

Profesor Janina Kulczycka-Saloni kilka razy zabierała głos na temat publicystyki Prusa, m.in. zrecenzowała *Kroniki* w opracowaniu Zygmunta Szweykowskiego, redakcja naukowa Jana Baculewskiego, wydane w Warszawie w latach 1953–1956 przez Państwowy Instytut Wydawniczy⁸.

Choć ocena dotyczy redakcji i wydania tekstu, to pewne sądy na temat języka *Kronik* można z tekstu badaczki wyczytać. Przede wszystkim jednak profesor Saloni stwierdza, że recenzowana przez nią pozycja jest „Jednym z najciekawszych i najbardziej ambitnych

⁷ *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. I (Warszawa: PWN, 1995), 510.

⁸ Janina Kulczycka-Saloni, rec. książki *Kroniki, tom 1: część I i II, t. 2–5, Bolesław Prus*, opracował Zygmunt Szweykowski, redaktor naukowy Jan Baculewski, Warszawa 1953–1956, Państwowy Instytut Wydawniczy. Z prac Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, *Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 49, 2 (1958): 588–597.

przedsięwzięć w tym kierunku [...]. Przedsięwzięcie to ambitne zarówno w podjęciu olbrzymiej pracy nad zbadaniem prasy polskiej lat 1874–1912 i ukazaniem jej znacznego wycinka, jak i w postawieniu tej pracy surowych rygorów metodycznych⁹. W recenzji czytamy dalej, że „Twórczość «kronikarską» Prusa [...] znaleźliśmy [...] dotychczas w kilku wyborach dokonanych dla różnych celów i nie mogących stworzyć nawet przybliżonego pojęcia o jej ilościowym bogactwie i tematycznej rozpiętości”¹⁰ oraz że „Celowość wydania *Kronik* jest bezsporna – bez mała czterdzieści lat notował Prus z tygodnia na tydzień drobne i ważne wydarzenia warszawskiego świata, interesując się także tym, co dzieje się poza jego rogatkami – i to nawet bardzo daleko. Stworzył w ten sposób niezastąpiony dokument epoki, «tragiczno-groteskową epopeję ówczesnej Warszawy» jak nazwał *Kroniki* ich wydawca, Zygmunt Szweykowski. Mamy więc przed sobą kawał naszej historii kulturalnej, gospodarczej, społecznej”¹¹.

Badaczka zauważa, że *Kroniki* stanowią „doskonały, pasjonujący komentarz do jego twórczości”. Już na podstawie tomów ogłoszonych czytelnik łatwo zaobserwuje perseweryujące u Prusa tematy, które zjawiają się w kronikach w rozmaitych opracowaniach, aby wreszcie uzyskać pełny artystyczny wyraz w powieści czy noweli. Do takich tematów należy, m.in. kwesta wielkanocna, o której pisze kilkakrotnie, zwracając choćby uwagę na zachowanie kwestujących: „Powiedziałbym na przykład o niewłaściwości robienia widowisk z tematów teologicznych – o nieprzyzwoitości prowadzenia głośnych dyskursów, nawet w języku mieszanym; błagałbym, aby mniej hałaśliwie napastowano przechodniów o brzęczące objawy ich bezinteresownego poświęcenia [...] (1, I, 59). Komuż ten passus nie przypomni kwesty w *Lalce*?”¹². Profesor Saloni przywołuje więcej przykładów bezpośredniej inspiracji Prusa rzeczywistymi wydarzeniami, które odnaleźć można w jego twórczości „wielkiego realisty, który w ogromnym trudzie i mozole zbiera materiał do swojej wizji epok”¹³.

O tematyce twórczości felietonowej Prusa Janina Kulczycka-Saloni pisze, że jest „karpriśna i przypadkowa”¹⁴. O sposobie opowiadania i komentowania spraw mniej lub bardziej znanych współczesnym czytelnikom badaczka zauważa, że „Prus tylko [niektóre] sygnalizował, o innych mówił w nieczytelnych już dla nas aluzjach, jeszcze inne załatwiał dowcipem”¹⁵. W recenzji znajdziemy konkretne przykłady dowcipu językowego pisarza, także takie, które odczytać można dopiero po korekcie błędnych interpretacji redaktorów¹⁶.

⁹ Tamże, 588–589.

¹⁰ Tamże, 589.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże, 594.

¹³ Tamże, 595.

¹⁴ Tamże, 593.

¹⁵ Tamże, 591.

¹⁶ „Na przykład: wulkan Popokatepetel (5, 260) jest tak mało znany, a poza tym ma tak humorystyczną nazwę, że warto byłoby zwrócić uwagę czytelnika, że dowcip Prusa polega tu na zestawieniu

W recenzji znajdziemy uwagi o nadawaniu przez Prusa tekstom dziennikarskim form polemiki i recenzji¹⁷. Badaczka zauważa też, że pisarz miał zwyczaj wplatać w strukturę kronik teksty wierszowane¹⁸, że *Kroniki* przesycane są ironią¹⁹, że charakteryzuje je język ezopowy²⁰.

W konkluzji omawianego tekstu znajdziemy zaś następujące sformułowanie: „Ci wszyscy, którzy podziwiają język Prusa, pozornie tak prosty i «zwyczajny», w gruncie rzeczy tak indywidualny i nie do naśladowania, skrzący się dowcipem, zaskakujący niespodziewanymi skojarzeniami – w *Kronikach* poznają ów język w nieco innej odmianie: nużący i pedantyczny w sprawozdaniach miesięcznych, pospieszny i nie zawsze staranny w felietonach tygodniowych, noszący jednak piętno lwiego pazura przyszłego autora *Lalki*”²¹.

Pół wieku później powstał tekst zbierający wszelkie prace językoznawcze dotyczące twórczości Prusa. W piśmie afiliowanym przy Instytucie Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach – *Conversatoria Linguistica* – ukazało się ponaddwudziestostronicowe zestawienie opracowań językoznawczych piśmiennictwa Bolesława Prusa autorstwa Violetty Machnickiej²².

Obszerna i wyczerpująca literatura, umieszczona w drugiej części powyższego artykułu, została podzielona na kilka kategorii:

---

wysokości urzędniczego stołka z meksykańskim wulkanem, a nie na wymyśleniu jego nazwy. Tak samo zwrot «szupasem wydalona» (135) zasługiwałby na wyjaśnienie — choćby ze względu na swą formę językową», tamże, 592.

¹⁷ „[...] polemizował z wypowiedzianymi poglądami albo polemikę prowokował”, tamże, 591; „Na przykład polemika o ocenę poezji Marii Bartusówny (2, 650–654), polemiki z Zalewskim (3, 546–547), wreszcie, jakże znamienne dla epoki, polemiki o Sienkiewiczowskie *Szkie węglem* (548–549, 552–554)”, tamże, 591.

¹⁸ „Wpleciony w kronikę wiersz zaczynający się od słów: «Wiem — ty posągów pięknych, kutyh z głazu, Masz czar i władzę...» (236) – wymaga wyjaśnienia, czy Prus zacytował tu kogoś, czy też, co mu się często zdarzało, skomponował wiersz sam”, tamże, 592.

¹⁹ „Zdanie to wymagałoby znów zaznaczenia, że informacja o jaskółkach pochodzi nie z zoologii, lecz z *Balladyny*, i że mamy tu do czynienia z ironicznymi intencjami pisarza wobec poetów. Tym bardziej że w innym miejscu («P. Noskowski zaś nie powinien mieć żalu do publiczności, bo jego orkiestrę zabiła nie tyle może niechęć, ile – brak wygodnej sali wśród miasta»; 256–257) komentator wyjaśnienie podobne daje: «Jest to naturalnie ironia» (495)”, tamże, 593.

²⁰ „W *Kronikach* znajdziemy także wspaniałe przykłady języka «ezopowego», w którym celowała cała epoka, Prus zaś w szczególności. Oto, co pisze kronikarz o gościnnym występie zagranicznego magika: «Co do mnie, poszedłbym tylko wtedy na widowiska, gdyby p. Eswe naprawdę wywoływał duchy. Ale to, że on sam dzwoni i pali papierosy będąc związany, nie stanowi dla mnie żadnej osobliwości. My, wszyscy ludzie, jesteśmy spętani i zakneblowani na tysiące sposobów, a mimo to palimy papierosy, dzwoniemy, brząkamy, jemy, a nawet chodzimy i, o ile się da, zrywamy z bliźnich surduty. Byłoby jeszcze za co płacić, gdyby p. Eswe nauczył nas sposobu rozwiązywania się, ale tak!... Nie nas brać na sztuki, które umiemy sami» (5, 317). Trudno o bardziej «przyzwoite» i bardziej sarkastyczne zasygnalizowanie niewoli politycznej i jej konsekwencji dla życia społecznego”, tamże, 595.

²¹ Tamże.

²² Violetta Machnicka, „Piśmiennictwo Bolesława Prusa w opracowaniach językoznawczych”, *Conversatoria Linguistica* III (2009): 115–138.

Zbiory i wybory tekstów – obejmujących 9 pozycji, wśród nich znalazły się 3 wydania kronik w opracowaniu Zygmunta Szweykowskiego (1953–1970), wybór i opracowanie Stanisława Fity (1987) oraz wybór i opracowanie Józefa Bachorza (1994)²³.

Słowniki, zestawienia bibliograficzne – 5 pozycji.

Monografie, podręczniki, wydawnictwa zbiorowe – 19 pozycji, w tym np. Barbara Bobrowska, *Bolesław Prus – mistrz pozytywistycznej kroniki*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1999; Violetta Machnicka, *Studia nad językiem „Kronik” Bolesława Prusa* (niepublikowana rozprawa doktorska, dostępna w dziale rękopisów w BUŁ – nr 4119).

Artykuły, rozdziały książek – 89 pozycji, wśród nich znajduje się kilka prac dotyczących felietonów, m.in. Cecylia Galilej, *Humor w „Kronikach” Bolesława Prusa*, w: *Język polski. Współczesność. Historia*, pod red. Władysławy Książek-Bryłowej i Henryka Dudy, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000, s. 165–172; artykuł Władysława Kupiszewskiego *Uwagi o języku „Kronik” Bolesława Prusa*, „Przegląd Humanistyczny” 1983, R. XXVII, nr 9/10, s. 169–178, przedrukowany w późniejszej monografii w roku 2004; kilka artykułów autorstwa Violetty Machnickiej: *Uwagi o słownictwie „Kronik” Bolesława Prusa*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica” 1999, 39, s. 53–62; *Wybrane elementy XIX-wiecznego języka potocznego Warszawy w „Kronikach” Bolesława Prusa*, w: *Bolesław Prus. Pisarz. Publicysta. Myśliciel*, pod red. Marii Woźniakiewicz-Dziadosz, Stanisława Fity, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003, s. 329–334; *Archaiczne wyrazy i związki frazeologiczne pochodzące od toponimów (na materiale „Kronik” Bolesława Prusa)*, w: *Aktualne problemy semantyki i stylistyki tekstu. Studia opisowe i komparatywne*, pod redakcją Radosława Wierzbńskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 161–166; *Charakterystyka wybranych archaizmów leksykalnych pochodzenia grecko-lacińskiego poświadczonych w „Kronikach” Bolesława Prusa*, „Styl”, Rocznik Międzynarodowy, Belgrad 2006, nr 5, pod redakcją Miłosawa Čarkicia, s. 261–270; *Archaizmy leksykalne pochodzenia wschodniosłowiańskiego występujące w publicystyce felietonowej Bolesława Prusa*, „Meninis tekstas: Suvokimas. Analize. Interpretacija”, Wilno 2008, nr 6 (2), s. 118–129; Janusz Maciejewski, *Publicystyka felietonowa Bolesława Prusa*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 4, s. 28–37; Marek Pąckiński, *Ironia i autokreacja w „Kronikach” Bolesława Prusa*, w: *Spojrzenie na Prusa i jego bohaterów. Materiały z sesji w 150. rocznicę urodzin Bolesława Prusa*, wstęp Stanisław Żak, Przedsiębiorstwo Poligraficzne GŁOWACCY, Kielce 1998, s. 76–83; Krzysztof Stępnik, *Poglądy i język Prusa-statysty w „Kronikach” (1874–1887)*, w: *Jubileuszowe „Żniwo u Prusa”*. *Materiały z międzynarodowej sesji prusowskiej w 1997*

²³ Autorka nie uwzględniła z oczywistych powodów późniejszej edycji *Kronik: Bolesław Prus. Obrazy wszystkiego*, wybór Samuel Sandler (Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2006) i *Bolesław Prus w Warszawie. Wybór z „Kronik”*, wybór Samuel Sandler (Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2015).

roku, pod redakcją Zbigniewa Przybyły, Księgarnia Akademicka – Wydawnictwo Naukowe, Częstochowa 1998, s. 251–273.

Tekst zasadniczy, stanowiący omówienie zagadnień poruszanych w opracowaniach językoznawczych, podzielony został na pięć części. Ograniczone ramy tekstu nie pozwoliły na wskazanie i omówienie wszystkich pozycji.

Wśród prac o charakterze ogólnym traktujących o artyzmie języka *Kronik* Machnicka omówiła artykuł Władysława Kupiszewskiego (z 1983 roku, przedrukowany w 2004 w zbiorze prac badacza) na temat języka osobniczego Prusa na tle języka ogólnego, którego normy, zdaniem badacza, pisarz przestrzegał. Wśród cech idiolektu pisarza autorka wymienia za Kupiszewskim korzystanie z zasobów polszczyzny ogólnej, wykorzystywanie frazeologizmów w felietonistyce, korzystanie z ironii i humoru, tworzenie porównań i przenośni, tendencje do tworzenia formacji słowotwórczych i zabiegi stylizacyjne. Oprócz artykułu Władysława Kupiszewskiego omawia referat Janiny Sobczykowej (2006), która oprócz *Lalki* analizie poddała także język *Kronik*. Spośród przemyśleń autorki Machnicka przypomniła uwagi o specyficznej postaci języka Prusa, na co wpływają stylizacja zawodowa i środowiskowa, potoczny i humor.

Wśród prac o słownictwie, związkach frazeologicznych, fleksji i słowotwórstwie przywołane zostały artykuły Alicji Pihan-Kijasowej o zapożyczeniach angielskich (1992), rutenizmach (1991) w prozie Bolesława Prusa także na materiale *Kronik*. Tekst Krzysztofa Stępnika (1998) który, jak uważa Violetta Machnicka, jest w znacznym stopniu językoznawczy, ponieważ omawia określone sposoby operowania materiałem leksykalnym u pisarza. Machnicka przywołała też artykuły własnego autorstwa, traktujące o kilkudziesięciu archaizmach leksykalnych (1999) i szerzej o archaizmach leksykalnych i frazeologicznych (2000) oraz, będące uzupełnieniem monografii doktorskiej, przyczynki o języku *Kronik* na tle XIX-wiecznej polszczyzny (2003), o archaicznych wyrazach i związkach frazeologicznych pochodzące od toponimów (2004), archaizmach wywodzących się z greki lub łaciny (2006) lub ze wschodniej słowiańszczyzny (2008).

Wśród analiz z zakresu składni nie znalazła się żadna traktująca o budowie zdań w twórczości dziennikarskiej Prusa, zaś do prac z zakresu stylistyki i stylizacji Machnicka zaliczyła artykuł Cecylii Galilej (2000) – omawiający różnorodne postacie komizmu w publicystyce Prusa – dowcip, humor, żart, czarny humor, groteskę, ironię, karykaturę, czysty nonsens oraz językowe wyznaczniki humoru.

Bolesławowi Prusowi – publicyście, redaktorowi i teoretykowi prasy – całą monografię poświęcił Wiesław Sonczyk²⁴, zajmujący się metodologią badań medioznawczych, współczesnym polskim systemem medialnym, socjologią zawodu dziennikarskiego. Jego książka, licząca 410 stron, zbudowana jest z trzech zasadniczych rozdziałów, składających się na logiczną opowieść od „*Ja mam tylko chęci i ciekawość wielką*”. *Bolesława Prusa*

²⁴ Wiesław Sonczyk, *Bolesław Prus publicysta – redaktor – teoretyk prasy* (Warszawa: Dom wydawniczy ELIPSA, 2000).

droga do dziennikarstwa, przez „*Obserwatorium społecznych faktów*” czy „*przedsiębiorstwo do wywożenia społecznych brudów*”? *Formuła wydawnicza dziennika „Nowiny” na tle Prusowskiej koncepcji dziennikarstwa*, po „...jako robotnik w dziedzinie wytwórczości duchowej”. *Listy Prusa jako źródło wiedzy o jego poglądach i autoocenie twórczości dziennikarskiej*. Praca Sonczyka stanowi nieprzebrane źródło informacji dodatkowych, szczególnie jeśli chodzi o kształtowanie się poglądów pisarza i w ogóle jego spojrzenie na świat i misję bycia dziennikarzem, ale autor koncentruje się na okresie w życiu Prusa, kiedy ten objął posadę redaktora naczelnego „Nowin”. Czyli stanowić może tylko źródło pomocnicze. O *Kronikach* wspomina badacz jedynie we wstępie, który jest przeglądem literatury przedmiotu. Sonczyk przywołuje głównie opracowania literaturoznawcze, przede wszystkim skupiające się na zagadnieniach teoretycznych, jednak z badawczej skrupulatności wymienia także i teksty językoznawcze, nie omawia ich jednak ani nie komentuje ustaleń poprzedników. Za jeden z powodów zainteresowania się właśnie epizodem z „Nowin” podaje fakt, że „Nieliczni badacze twórczości dziennikarskiej Prusa do tej pory oceniali ją przez pryzmat felietonów, zwanych kronikami, które pisał w latach 1874–1911”²⁵. Omawia ogólnie zainteresowanie twórczością dziennikarską Prusa, ocenia literaturę przedmiotu i stan badań nad twórczością Głowackiego w ogóle, później swoje rozważania koncentruje na działalności publicystycznej pisarza.

Ustalenia dotyczące języka w twórczości publicystycznej Prusa odnaleźć można i w opracowaniach teoretycznych na temat gatunków prasowych. Twierdzenie: „Felieton sytuuje się we wszelkich dotychczasowych opracowaniach w obrębie publicystyki zorientowanej literacko” wyjaśnia obecność wśród najwybitniejszych felietonistów, obok Kraśzewskiego, Sienkiewicza, Lama, Boya-Żeleńskiego i Bolesława Prusa w teoretycznych rozważaniach na temat gatunków prasowych Marii Wojtak²⁶. Inna badaczka – Magdalena Pietrzak – oparła swoje rozważania na temat wyznaczników gatunkowych felietonu drugiej połowy XIX wieku, m.in. na przykładzie tekstów Bolesława Prusa²⁷.

Ogrom dorobku dziennikarskiego i stosunkowo skąpa bibliografia na temat języka Prusa dziennikarza sprawiają, że rysują się następujące zadania badawcze:

1. Poddanie ponownej, wnikliwej weryfikacji dotychczasowych ustaleń na temat języka felietonów Prusa, aby wykluczyć powtarzające się twierdzenia. Ten zabieg może pokazać, iż tych ustaleń jest naprawdę niewiele.
2. Wśród przeprowadzonych badań należy rozróżnić też te, które koncentrowały się na języku Prusa, od tych, które skupiały się na istocie gatunkowej *Kronik*.

²⁵ Sonczyk, *Bolesław Prus*, 11.

²⁶ Maria Wojtak, *Gatunki prasowe* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004), 202–203.

²⁷ Magdalena Pietrzak, *Wyznaczniki gatunkowe felietonu drugiej połowy XIX wieku na przykładzie tekstów Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa i Aleksandra Świętochowskiego* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013).

3. Należałoby ustalić, czy refleksji poddane mają być tylko *Kroniki*, czy wszelkie teksty dziennikarskie Prusa? Już Janina Kulczycka-Saloni stwierdziła, że: „Pewne zastrzeżenia, i to zarówno ze względu na dziennikarsko-publicystyczny dorobek Prusa, jak ze względu na obraz epoki, który w swym dorobku zamknął, budzi zastosowanie kryterium «gatunku literackiego» kroniki – do tak niesfornej, nierygorystycznej, lekceważącej reguły wszelkich «poetyk» działalności pisarskiej jak publicystyka. Wyłączenie *Kronik* z ogólnego dorobku publicystyki Prusa zmienia jej proporcje, uwydatnia tę dziedzinę, w której współcześni, chyba słusznie, widzieli za dużo lichych konceptów, pisarskiej i myślowej łatwizny, kwitowanie ważnych problemów tanim dowcipem. Takie artykuły, jak np. *Nasze grzechy*, *Nasi robotnicy*, *W sprawie opuszczonych*, *Kierowanie opinią publiczną*, *Oświata i moralność*, znany tylko z fragmentarycznych przedruków *Szkic programu w warunkach obecnego rozwoju społeczeństwa* itp., stanowiące interesujący «poplon», syntezę jego kronik, ukazałyby pełniej oblicze Prusa-publicysty, którego tylko jeden rys został wyeksponowany w obecnej edycji»²⁸.

4. Należy stwierdzić, czy idiolekt Prusa realizowany był w dwojaki sposób w zależności od gatunku jego twórczości – czy język na użytek felietonistyki różni się od Prusowskiej realizacji języka w twórczości fabularnej? Czy wypowiedź dziennikarską i fabularną kształtują te same komponenty, czy język powieści, nowel i opowiadań jest może nie krańcowo, ale znacząco inny, może nieco (i jak) różni się od zapisu kronikarskiego. Innymi słowy: czy idiolekt pisarza realizowany jest inaczej w *Lalce*, a inaczej w *Kronikach*?

5. Poza tym, czy pisarstwo gazetowe Prusa odpowiada wzorcowi gatunkowemu felietonów zapisanemu we współczesnych opracowaniach teoretycznych? Czy można zaobserwować, jak tworzywo językowe w rękach pisarza lepiło wzór gatunkowy felietonu gazetowego?²⁹

²⁸ Kulczycka-Saloni, rec. książki *Kroniki*, 590.

²⁹ Maria Wojtak stwierdza, że wyznaczniki gatunkowe felietonu są bogate i urozmaicone. Należą do nich:

- pograniczność felietonu, paraliteracki charakter, hybrydalny, synkretyczny – gatunek;
- aktualność problematyki z jednej, a dowolność tematyczna z drugiej strony;
- możliwość wystąpienia układów fabularnych, asocjacyjno-dygresyjnych bądź logiczno-dyskursywnych, posługiwanie się dialogiem;
- swoboda wypowiedzi, sugestywność, stronniczość;
- postawy autorów polemiczne, prowokatorskie, moralizatorskie;
- skłonność do puenty, dbałość o sugestywny tytuł;
- swoboda stylistyczna – czerpanie z różnych odmian polszczyzny z jednej strony, indywidualizacja przekazu z drugiej – osobliwy, indywidualny styl, stosowanie neologizmów;
- elementy ironii, satyry, paszkwilu, groteski.

Oczywiście są też i wzorce alternacyjne, których aspekt stylistyczny tworzą następujące wyróżniki:

- „osłabiona szablonowość ze względu na możliwość realizowania różnych wariantów strukturalnych obok szablonowości uwyrażnionej, gdy dominuje enumeracja, a w licznych segmentach pojawiają się klisze językowe, użyte bez ironicznego lub humorystycznego dystansu;
- perswazyjność, sugestywność, ekspresyjność, obrazowość i dialogowość jako cechy determinowane pragmatycznie i często realizowane zarówno przez standardowe środki, jak i formy innowacyjne;

6. Które z młodzieńczych postulatów Prusa, spisanych w notatkach, doczekały się realizacji w jego późniejszej twórczości dziennikarskiej?

27 IV 1874 pisze Głowacki w zeszytynie-notatniku swoje „Uwagi nad pisaniem felietonów”:

1. Gromadzić najrozmaitsze fakta, notować je, uwzględniając wszystkie kategorie: byt, ilość, przestrzeń, czas, jakość, stosunek, sposób.
2. Gromadzić kombinacje tych faktów, kładąc nacisk na komizm.
3. Czytywać arcydzieła literatury, bacząc na ich piękności.
4. Zbadać prawa kontrastu, komizmu, dowcipu, wzniosłości, lekkości itd.
5. Obserwować życie i naturę.
6. Śledzić za najwybitniejszymi społecznymi potrzeby kraju.
7. [brak, pomyłka].
8. Rzeczy, zjawiska, własności.
9. Kombinować fakta z faktami, ideami itd.
10. Rzeczy przedstawiać historycznie i wyczerpująco.
11. Ustalić typy feletonów.
12. Cechy treściwe, wyróżniające przedmiot od innych.

O d c i e n i a³⁰. Wzniosłość, powaga, powszedniość, lekkość, grubiaństwo, komizm, elegancja.

K a j e t y.

1. Do faktów. 2. Związków. 3. Uwag ogólnych. 4. Związków dowcipnych. 5. Fa[k]tów i poglądów naukowych. 6. Obserwacji i sposobów ich robienia. 7. Noty historyczne z pism³¹.

7. Należałoby podjąć próby wprowadzenia nowych metod badawczych, choćby metodę statystyczną, co znacząco ułatwia zdigitalizowanie tekstów. To, co dotychczas liczone „ręcznie”, mam na myśli choćby ustalenia dotyczące składni w twórczości Prusa i Żeromskiego, można by przeanalizować za pomocą odpowiednich narzędzi komputerowych. Zamieszczona w Internecie wersja „Kurjera Warszawskiego” dostępna jest w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Bez ograniczeń można korzystać z wersji elektronicznej numerów od 1821 roku, nr 1, do 1938 roku, do wydania wieczornego, rocznik 118, nr 358.

W miarę opracowywania tematu pojawią się zapewne inne zagadnienia oraz problemy, nad którym warto się pochylić, jednak i te wymienione powyżej pokazują, jak wiele jest

---

– wielostylowość związana z bogactwem rejestrów i zasadą kontrastowego ich zestawienia w całym tekście lub zderzania w określonych segmentach tekstu”. Maria Wojtak, *Gatunki prasowe* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004), 202–203 i 211.

³⁰ Odcienia – nieznaczna odmiana; drobna, subtelna różnica (SJPD).

³¹ *Bolesław Prus, Kalendarz życia i twórczości*, oprac. Krystyna Tokarżówna i Stanisław Fita, red. Zygmunt Szweykowski (Warszawa: PIW, 1969), 129–130.

jeszcze do zrobienia, by poznać arkana warsztatu pisarskiego jednego z najwybitniejszych pisarzy przełomu XIX i XX wieku.

Bibliografia

- Bolesław Prus w Warszawie. Wybór z „Kronik”*. Wybór Samuel Sandler. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2015.
- Bolesław Prus. Kalendarz życia i twórczości*. Oprac. Krystyna Tokarżówna i Stanisław Fita, red. Zygmunt Szweykowski. Warszawa: PIW, 1969.
- Bolesław Prus. Obrazy wszystkiego*. Wybór Samuel Sandler. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2006.
- Kulczycka-Saloni, Janina. Rec. książki *Kroniki, tom I: część I i II, t. 2–5 Bolesława Prusa*. Opracował Zygmunt Szweykowski, redaktor naukowy Jan Baculewski. Warszawa 1953–1956, Państwowy Instytut Wydawniczy. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 49, 2 (1958): 588–597.
- Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*. T. I–II. Warszawa: PWN, 1995.
- Machnicka, Violetta. „Piśmiennictwo Bolesława Prusa w opracowaniach językoznawczych”. *Conversatoria Linguistica* III (2009): 115–138.
- Pietrzak, Magdalena. *Wyznaczniki gatunkowe felietonu drugiej połowy XIX wieku na przykładzie tekstów Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa i Aleksandra Świętochowskiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013.
- Sonczyk, Wiesław. *Bolesław Prus publicysta – redaktor – teoretyk prasy*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2000.
- Wojtak, Maria. *Gatunki prasowe*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004.

Bolesław Prus jako dziennikarz – stan badań i perspektywy badawcze

Streszczenie

Twórczość Bolesława Prusa była przedmiotem licznych publikacji (szczególnie tych dotyczących języka, bo na nich skupia się autorka), jednak badacze koncentrowali się przede wszystkim na utworach literackich – powieściach, opowiadaniach i nowelach. Na marginesie zainteresowań pozostawał przebogaty dorobek dziennikarski Prusa.

Artykuł przybliży ogrom zjawiska – wylicza lata współpracy pisarza z redakcjami, tytuły prasowe, w których zamieszczał swoje teksty i cykle wydawnicze, których był autorem. Podano w miarę pełny i aktualny wykaz prac językoznawczych, w których był opisywany idiolekt Prusa. Sformułowano też listę problemów i zadań badawczych, które należałoby podjąć, aby solidnie i kompleksowo przeanalizować język Prusa dziennikarza.

Bolesław Prus as a journalist – current status and perspectives of research

Summary

The literary heritage of Bolesław Prus has been the subject of numerous publications, especially concerning the language, which remains the article author's main focus. However, researchers have primarily concentrated on his literary fiction works – the novels, short stories, and novellas. The remarkably rich collection of the journalistic writings of Prus has been so far of marginal interest.

This article introduces the reader to this great literary phenomenon – it provides the dates of the author's collaboration with the editorial offices, press titles where he published his works, and describes his publishing cycles. It offers a current list of linguistic works devoted to the idiolect of Prus. It also addresses a set of problems and delineates the research tasks which are worth undertaking in order to perform a thorough and complex analysis of the language of Prus as a journalist.